

ORDE IVANOVSKI

Bugarska predinformbirovska historiografija
o Ilidenskom ustanku i Kruševskoj Republici
(1944—1948)

Osvajačka politika bugarske buržoazije prema Makedoniji u prošlosti neposredno je utjecala, uz ostalo, i na bugarsku historiografiju. Od nastanka bugarske države, ona je uvijek bila jedna od najvažnijih ideološko-političkih funkcija bugarske državne politike. Zbog toga među brojnim inozemnim historiografijama, koje su se bavile, a neke i danas nastavljaju da se bave proučavanjem historije Makedonije i makedonskog naroda, bugarska historiografija zauzima čelno mjesto. U falsificiranju i prisvajanju prošlosti makedonskog naroda ona najbeskrupuloznije eksploatira i ilidenske proslave makedonske emigracije. Za vrijeme fašističke okupacije Makedonije ona je pokušala, lažnim proslavljanjem Ilindena, obmanuti makedonski narod.¹ Ali, kao što je 1903. godine makedonski narod, nasuprot vrhovističkim provokacijama bugarskog dvora, unio u te proslave svoj makedonski sadržaj i pred cijelim svijetom manifestirao svoju želju za nacionalnom slobodom i državnošću, tako su i 1943. godine novi ilindenci — makedonski Titovi partizani — oružanim napadom na okupirano Kruševo uoči Ilindena demaskirali sve zablude i pokazali pravi put za ostvarivanje ideala Ilindena.²

Pobjedom progresivnih snaga u Bugarskoj poslije 9. rujna 1944. godine, stvoreni su uvjeti za istinski razvoj i bugarske historije na naučnoj osnovi, na dijalektičkom materijalizmu marksizma—lenjinizma. U borbi bugarskih progresivnih snaga za iskorjenjivanje velikobugarskog šovinizma, koji je Georgi Dimitrov proglasio »rak-ranom« živog tijela Bugarske, od bugarskih historičara, prvenstveno marksista, zahtijevano je da odmah pristupe čišćenju nagomilanih falsifikata u bugarskoj histo-

¹ Brojna makedonska emigracija, koja je živjela u Bugarskoj između dva svjetska rata, bila je žrtva raznih zloupotreba bugarskog dvora i vlade, koji su se pred svjetskom javnošću predstavljali kao njen zaštitnik. U eksploataciji makedonskog pitanja, kao svoga državnog pitanja, oni su zloupotrebljavali i godišnje proslave Ilidenskog ustanka i Kruševske Republike, koje su imale snažnu tradiciju u makedonskom narodu.

² Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, t. VII, knj 1, str. 388—391, Beograd 1952.

fiografiji.³ Zadatak je bio utoliko teži što su na polju historije ostali da rade, osim marksističkih historičara, i oni bugarski historičari, koji su nastavili djelovati u duhu svojih nacionalističkih koncepcija.⁴ Potreba za čišćenjem bugarske historiografije od fašističkih i šovinističkih izvrtanja i falsifikata nije proizlazila samo iz preuzetih međunarodnih obveza i internacionalističkog duga, nego je, u prvom redu, bila imperativ u ideološkoj borbi protiv oborene buržoazije, koja je nastavljala da eksploatira makedonsko pitanje protiv nove otečestvenofrontovske vlasti u zemlji radi vraćanja svojih izgubljenih pozicija. Ponovno oživljavanje velikobugarskog šovinizma postavljalo je imperativni zadatak bugarskim historičarima da povedu odlučnu borbu protiv te otrovne ideologije poražene bugarske buržoazije, koja je bugarski narod dovela u nekoliko nacionalnih katastrofa. U izvršavanju toga teškog zadatka, uz službenu podršku bugarskih državnih i partijskih organa,⁵ bugarski su historičari imali i aktivnu podršku učenjaka i društvenih radnika progresivne makedonske emigracije, koja je smatrala svojim historijskim dugom da pomogne u objašnjavanju makedonske historije bugarskoj javnosti. Objasnjavajući događaje iz bliže i neposredne prošlosti, bugarski su historičari omogućavali bugarskom narodu da izvuče spasonosne pouke za svoju budućnost. Oni su se u to vrijeme bavili proučavanjem onih problema kojima je trebalo razobličavati i demaskirati lažne historijske argumente opozicije koji su joj služili kao potpora. Istodobno su se neki od njih latili proučavanja nekih fundamentalnih i aktualnih problema iz makedonske historije, kao što su bili pitanje pojavljivanja i razvitka makedonske nacije i jezika, politika bugarske buržoazije prema Makedoniji, pojava vrhovizma, značenje Ilindenskog ustanka i Kruševske Republike i ostala pitanja.⁶ Naučno rasvjetljavanje tih pitanja bilo je udio i doprinos otečestvenofrontovske historiografije tadašnjoj ideološkoj borbi za učvršćenje nove demokratske vlasti. U toj je borbi bugarska historiografija isticala kao naj snažniji i ničim neoborivi argument novu makedonsku državu koja je legitimni predstavnik cjelokupnog makedonskog naroda i njegove historije.⁷ Inače, cjelovitije proučavanje makedonske prošlosti bugarski su historičari s pravom prepustili makedonskim historičarima.

Na borbu bugarske historiografije za reviziju naslijeđenih falsifikata i prisvajanja prošlosti makedonskog naroda snažno su utjecale odluke historijskog X plenuma Bugarske komunističke partije 1946. godine, posvećenog makedonskom nacionalnom pitanju, na kome je Partija, poslije

³ До Централни комитет на Българската работническа партия (комунисти) Георги Димитров, Речи, доклади, статии, т. III, Софија 1947, стр. 40.

⁴ Među njima su se nalazili Hristo Gandev, Ivan Dujčev, Petar Mutafčijev, Ivan Omnadijev i drugi.

⁵ Георги Димитров, За ролта и задачите на списанието "Философска мисъл" (Речи, доклади, статии, т. III, Софија 1947, стр. 373—377).

⁶ Иво Митев, Образоването на Българската нация. (Списание Исторически преглед, орган Бугарског историјског друштва), год. IV, Софија 1948, knj. 3, стр. 291—332. Туше Влазов, Врховизмът, Софија 1947; Ангел Динев, Илинденската епопеја, Софија.

⁷ Христо Калајџиев, Федерална Македонија и великобугарскиот шовинизм, Софија 1945; Димо Казасов, Новата македонска држава (в. Работническо дело, 29. XI 1944); Резолуција на X проширен пленум на ЦК на БРП(к) по македонскиот вџпрос (Архив СК СКЈ).

dugih i teških napora i borbi, inspirirana idealnim revolucionarnim rješenjem makedonskog pitanja u novoj Jugoslaviji, koje je smatrala obrascem, zauzela potpuno pravilne lenjinske pozicije. U oblasti historijske nauke Plenum je zadužio bugarske historičare da proučavaju »historiju makedonskog naroda onako kako se predaje u školama Makedonije«. ⁸ Ministarstvo narodne prosvjete, provodeći tu odluku, izdalo je naredbu kojom je zadužilo bugarske historičare da u historijskim udžbenicima isprave greške o historiji makedonskog naroda. ⁹ Na osnovi tih ispravaka, Ilindenski je ustanak u udžbenicima prikazan kao ustanak makedonskog naroda za njegovo nacionalno oslobođenje i državnost. Kruševska je Republika predstavljena kao država makedonskog naroda i narodnosti, na čelu sa socijalistom Nikolom Karevim. O sastavu vlade rečeno je da su je sačinjavali: Makedonci, Vlasi i Grkomani, odnosno patrijaršisti. Vrhovizam je prikazan u njegovom pravom liku kao agentura bugarskog dvora, a Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija kao organizacija makedonskog naroda i njegova predvodnička snaga. Pri ocjenjivanju historijskih vrednota Kruševske Republike i Ilindenskog ustanka, posebno se ističe njegova masovnost i demokratski karakter. ¹⁰

Ilindenski ustanak i Kruševska Republika, osim u historijskim udžbenicima, bili su vrednovani posebno i u vezi s kompleksnijim problemima u više historiografskih radova i prigodnih napisa u štampi. U njima dane naučne ocjene predstavljaju dragocjeni naučni doprinos tadašnje otečestvenofrontovske bugarske historiografije određivanju historijskog mjesta i značenja Ilindenskog ustanka i Kruševske Republike u historiji makedonskog naroda i narodnosti.

Vladimir Poptomov u članku posvećenom »Nadahnutom pjesniku porobljene Makedonije«, nakon što konstatira da makedonski narod vodi poluvjekovnu herojsku borbu za svoje oslobođenje, ocjenjuje sve ratove balkanskih država za Makedoniju kao osvajačke, oduševljeno pozdravlja nastanak makedonske države kao »jednu veliku historijsku pobjedu makedonskog naroda i progresivnih snaga Jugoslavije«, ustanak iz 1903. godine označava kao »slavnu Ilindensku epopeju«, a Kruševsku Republiku kao »veliki simbol borbe makedonskog naroda za slobodu«. ¹¹ Isti autor, u članku posvećenom »Makedonskom oslobodilačkom pokretu i radničkoj klasi na Balkanu«, Ilindenski ustanak ističe kao veliki ustanak makedonskog naroda i kao jednu od prvih etapa makedonskog oslobodilačkog pokreta. ¹² D. Tomčev, u studiji posvećenoj »Makedoniji i slovenstvu«, nakon što ističe velik doprinos Makedonaca borbi balkanskih naroda za njihovo oslobođenje, njihov doprinos zbližavanju i doprinos općeslavenskoj kulturi, Ilindenski ustanak označava kao »najsvidjetliji

⁸ Резолуция на X проширен пленум.

⁹ Кратка история на България (издание на Българската академия на науките — Институт за българска история), София 1958, стр. 221.

¹⁰ Поправки в учебниците по история (Министерство на народното просвещение — Отделение за проучаване на учебното дело) Архив на Мakedонија.

¹¹ Работническо дело, 30. X 1944.

¹² Вл. Понтомов, Македонското освободително движение и работническата класа на Балканите (списание Македонска мисъл, София 1945, knj. 1—2, стр. 7—17).

datum u političkoj historiji Makedonije, ta krvava veličanstvena epopeja je izraz borbenog i nesalomljivog makedonskog duha, izraz idealizma i samoodricanja u službi domovini, trijumf slobode nad ropstvom, pravde nad bespravljem, istine nad lažima, svjetlosti nad mrakom i barbarstvom. Ilindenski je ustanak ugušen ognjem i mačem, ali volja Makedonije nije bila slomljena. Ona je nastavila borbu čudnom upornošću i nepobjedivim strpljenjem protiv zločinačkih osvajačkih i asimilatorskih presizanja ekspanzivnog imperijalizma protivnarodnih vlada balkanskih država«. I pod vodstvom maršala Tita Makedonija je ostvarila svoj vjekovni ideal.¹³ Pavel Deliradev, u članku posvećenom nezavisnosti oslobodilačke borbe makedonskog naroda protiv osvajačke politike balkanskih vlada i vrhovizma, uz njegov oslobodilački karakter, ističe Ilindenski ustanak i kao »najznačajniju manifestaciju nezavisne borbe za čisto makedonske ciljeve«, odnosno naglašava i njegov antiimperijalistički karakter.¹⁴

U Ilindenskom ustanku makedonska revolucija, osim nacionalnih, manifestira i svoje socijalne zahtjeve. Veliki doprinos tome dali su makedonski socijalisti, koji su svojim aktivnim sudjelovanjem u makedonskom oslobodilačkom pokretu, kao njegovi borci i rukovodioci, stvaralački utjecali na njegovo demokratiziranje. Akademik Todor Pavlov, određujući svoj suvremeni odnos prema revolucionarnim ostvarenjima Ilindena na nacionalnom, socijalnom, antiimperijalističkom i internacionalnom planu, proglasio je Kruševsku Republiku »prvom stvorenom nacionalnom i socijalnom republikom« koja je »pod predsjedništvom nacionalnoga revolucionarnog socijalista Nikole Kareva« potvrdila bratstvo makedonskog naroda s narodnostima. U odnosu na kontinuitet dovršavanja manifestiranih nacionalnih i socijalnih zadataka makedonske revolucije, Pavlov smatra Ilinden iz 1903. godine »generalnom probom« drugoga pobjedonosnog Ilindena, koji je završio stvaranjem nove makedonske republike u novoj Titovoj Jugoslaviji.¹⁵

Među brojnim naučnim institucijama, koje su se latile čišćenja bugarske historijske nauke od nagomilanih falsifikata, velik udio imao je i reorganizirani Makedonski naučni institut u Sofiji. Odbacivši svoju služiteljsku ulogu, Institut je razvio opsežno naučno djelovanje. Svojom bogatom izdavačkom djelatnosti i časopisom *Makedonska misao*, Institut je mnogo pridonio naučnom rasvjetljavanju historijske prošlosti makedonskog naroda. Među tadašnjim njegovim značajnim naučnim ostvarenjima, velik uspjeh predstavljao je izdavanje Historije Makedonije 1945. godine.¹⁶ Od mnogobrojnih problema koje je razmatrao i rasvjetljavao Institut, istaknuto mjesto imao je Ilindenski ustanak i Kruševska Republika. U značajnoj i angažiranoj studiji Kirila Nikolova, posvećenoj pojavi i razvitku makedonske nacije, Ilindenski se ustanak razmatra kao etapa zakonitosti makedonske nacionalne revolucije i kao najvažnija činjenica samostalnosti nacionalnog razvitka makedonskog naroda. Pojavljivanje Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije 1893. godine

¹³ Д. Томчев, Македония и Славянството (М. М. I, 1—2, 24).

¹⁴ Пав. Делирадев, Распок сването на Македония като исторически факт и фактор (М. М. I, 3—4, 132).

¹⁵ Тодор Павлов, Гоце Делчев (М. М. II, 1—2, 3—8).

¹⁶ Македония като природно и стопанско цело, Sofija 1945.

Nikolov ocjenjuje kao »najvažniju činjenicu« samostalnoga makedonskog nacionalnog razvitka makedonske revolucije protiv osvajačkih aspiracija balkanskih država i ističe da je »u Ilindenskom ustanku 1903. godine makedonski narod pokazao, pred očima cijelog svijeta, za što se bori, čemu teži i kakav karakter ima njegova borba«. Naročito je visoko ocijenio Kruševsku Republiku, s njenim revolucionarnim demokratskim ostvarenjima. Nju smatra prvom nacionalnom makedonskom državom, koja izražava željenu slobodu i ostvaruje političku parolu oslobodilačke borbe makedonskog naroda — Makedonija Makedoncima. Njeno uređenje i demokratski karakter, kao zajednice ravnopravnih narodnosti s makedonskim narodom, Nikolov je isticao kao »primjer i obrazac mnogim suvremenim pseudodemokratskim državama. Ona je za tadašnju epohu bila velika tekovina makedonskog naroda, s kojom on ima pravo uvijek da se ponosi«. Ističući je kao važnu činjenicu samostalnosti oslobodilačke borbe i revolucije, Nikolov naglašava da u tom prvom državnom obliku makedonskoga nacionalnog razvitka nećemo naći ni traga od nekakvog slivanja s bugarskom državom ili nastavka bugarskoga nacionalnog pokreta za ujedinjenje. Naprotiv, izgradnja Kruševske Republike krvlju najboljih sinova makedonskog naroda označavala je rano otkrivanje dubokoga unutrašnjeg nacionalnog cilja makedonskog oslobodilačkog pokreta — izvojevanje makedonskoga slobodnog republikanskog državnog oblika uprave, kakvu je danas makedonski narod već zauvijek izvojevao u svojoj Narodnoj Republici Makedoniji u FNRJ. Prema tome, slavna Kruševska Republika jasno je izrazila i potvrdila tendenciju samostalnoga makedonskog nacionalnog razvitka, usprkos podlim planovima i podrivačkom djelovanju svih prikrivenih i javnih vrhovista u to vrijeme. Ona je bila i ostaje trijumf makedonskog (a ne bugarskog) nacionalnog duha.¹⁷ Na značenju Ilindena zadržava se i autor dr Kiril Dramalijev, tadašnji ministar narodne prosvjete, u svom interesantnom radu »Teorija i praksa velikobugarskog šovinizma«. Nakon što je osudio služiteljsku ulogu buržoaskih historičara u svjesnom falsificiranju prošlosti makedonskog naroda, na čijim je falsifikatima bugarska buržoazija temeljila svoju osvajačku politiku, Dramalijev ističe Ilindenski ustanak kao važan događaj u oslobodilačkoj borbi makedonskog naroda i faktor učvršćenja njegovog makedonskoga nacionalnog osjećaja i svijesti.¹⁸

Ilindenski ustanak i Kruševska Republika, kao historijski događaji, bili su naučno historijski vrednovani prilikom obilježavanja njihovih godišnjica, i u makedonskoj emigraciji, i u narodu pirinskog dijela Makedonije, i na stranicama partijske i demokratske štampe. Službena štampa, obilježavanjem godišnjica Ilindena, popularizirala je i širila historijsku istinu o prošlosti makedonskog naroda i time je dala značajan doprinos borbi bugarskih historičara za čišćenje historijske nauke od nagomilanih falsifikata.

¹⁷ Кирил Николов, За македонската нација, Скопје, С. А. *Isti*, Народно демократскиот дух на Илинден (*Македонско знаме*, Sofija, 29. juli 1946, str. 5).

¹⁸ Др К. Драгалев, Теория и практика на великобългарскиот шовинизъм, Sofija 1947, str. 53.

U povodu 44. godišnjice Ilindenskog ustanka organ Otedestvenog fronta objavio je studijski članak Georgija Abadžijeva,¹⁹ koji je po sadržaju premašivao prigodni i popularni karakter. U njemu Abadžijev piše da je na Ilinden 1903. godine makedonski narod uložio herojski napor da raskine ropske lance. Ističe da je, nezavisno od vrhovističke provokacije, Ilindenski ustanak »bio djelo osnovnih radnih masa makedonskog naroda«. To nije bila stihijska pojava volje za slobodom, nego organizirana etapa makedonske nacionalne revolucije. Ustanak je pokazao jedini pravi put ka oslobođenju — opći narodni oružani ustanak. Osim toga puta, ustanak je ukazao i na to koji je konkretni oblik u kojem treba da se izrazi željena sloboda — makedonska narodna demokratska republika u obliku Kruševske narodne republike, koja je na čelu s Nikolom Karevim proglasila punu ravnopravnost svih nacionalnosti u Makedoniji. Članak posebno ističe pokazani humanizam i demokratizam ustanika, manifestiran u proglašenju turskom stanovništvu. U vezi s neuspjehom ustanka, kao jedan od važnih razloga, navodi se neimanje saveznika. Ali nezavisno od toga, ustanak je pokazao jedino pravilan put za izvojevanje željene slobode, koju je makedonski narod ostvario u oslobodilačkom ratu i revoluciji za vrijeme drugoga svjetskog rata, uz pomoć ostalih jugoslavenskih naroda. Vrijedne ocjene i karakteristike Ilindenskog ustanka i Kruševske Republike bile su objavljene i u članku Hrista Kalajdžijeva — »Ilindenski ustanak 1903. godine«. Ustanak se ocjenjuje kao etapa makedonske revolucije za nacionalno oslobođenje i državnost makedonskog naroda. S takvim je ciljem, prema autoru, bio istaknut karakter makedonske borbe, jer se ona objektivno javljala kao faktor protivšovinističke osvajačke politike na Balkanu i kao saveznik njegovih demokratskih snaga. Takvoj demokratskoj osnovi makedonske borbe mnogo je pridonio utjecaj socijalističke misli. O vrhovizmu je rečeno da je on, kao agentura bugarskog dvora, oružanim četama i provokativnim ustancima, provodio osvajačku politiku bugarske buržoazije u Makedoniji, a protiv samostalnosti makedonske oslobodilačke borbe. Uprkos vrhovističkim provokacijama, prema Kalajdžijevu, ustanak je imao masovni makedonski karakter. Kruševska se Republika ocjenjuje kao kruna Ilindenskog ustanka i ponos makedonskog naroda. Prema autoru, ona je svojim bratskim odnosom prema narodnostima, kao ravnopravnim subjektima, potcrtala duboki demokratski karakter makedonske borbe. Jednim od osnovnih razloga propasti ustanka autor smatra izoliranost makedonskog naroda u neravnoj borbi s golemom sultanskom vojskom. Uprkos neuspjehu, Ilinden je, ističe Kalajdžijev, ostao spoj između makedonskog naroda i zvijezde-vodilje ka novom pobjedonosnom Ilindenu 1944. godine, kad je pod rukovodstvom maršala Tita makedonski narod ostvario i premašio ideale ilindenaca.²⁰ P. Deliradev, u svom članku »Ilinden«, uvrštava Ilindenski ustanak u svjetske ustanke koji su pridonijeli progresivnom razvitku ne samo makedonske revolucije, nego i svjetske. Ocjenjuje Ilinden kao stožer oko kojega se okupila makedonska volja za

¹⁹ Г. Абаджиев, Четиресет и четири години от Илинденското въстание (v. *Отечествен фронт*, Sofija, 10. X 1947).

²⁰ Хр. Калајџиев, Илинденското встание през 1903 година в Македонија (v. *Македонско знаме*, god. I, br. 2, 23. VII 1945, str. 3 i br. 4 od 6. VIII 1945, str. 2).

slobodom i demokracijom, za svojom slobodnom republikom, u čiji je sadržaj utkan općeljudski ideal borbe za postojanje, za razvitak svakog naroda. Proglašenje makedonske države na Ilinden 1944. godine, u manastiru Prohora Pčinjskog, označava se kao krunisanje djela prve republike.²¹ Organ progresivne makedonske emigracije *Makedonsko знаме*, u svom ilindenskom broju 1946. godine, objavio je više interesantnih priloga posvećenih Ilindenskom ustanku i Kruševskoj Republici. U uvodnom članku Vasilu Ivanovskog bili su prikazani postignuti uspjesi u Narodnoj Republici Makedoniji i navedeni budući zadaci za dovršenje započetog djela ilindenaca. Jordan Anastasov, u svom članku o značenju Ilindenca za slobodu Makedonije, ističe utjecaj Ilindenca na oslobodilačku borbu makedonskog naroda do najnovijih dana. S nekoliko napisa prikazan je razvoj Ilindenskog ustanka u egejskom dijelu Makedonije. Dva napisa posvećena su razmatranju djelatnosti vrhovizma i borbe Revolucionarne organizacije protiv njega. O narodnodemokratskom duhu Ilindenca piše Kiril Nikolov.²²

Ali objavljivanjem zloglasne rezolucije Kominforma 1948. godine, taj pozitivni marksistički odnos i doprinos bugarske historiografije proučavanju Ilindenskog ustanka i Kruševske Republike, kao ustanka i države makedonskog naroda, bio je napušten i kasnije revidiran. U revidiranju svojih marksističkih gledišta o makedonskoj historiji bugarska je historiografija otišla toliko daleko da se danas, bez ikakve grižnje naučne savjesti i političke odgovornosti, Ilindenski ustanak prisvaja i prikazuje kao »etapa bugarske nacionalne revolucije« i »jedan od pet stupova trinaestovjekovne historije bugarske države«. Takvim svojim povampirnim osvajačkim odnosom i naučnom neprincipijelnošću prema prošlosti makedonskog naroda, današnja bugarska »historiografija« toliko obezličava samu sebe da se dovodi u pitanje kao historijska nauka. A što se tiče njenog prijašnjeg marksističkog odnosa prema Ilindenskom ustanku i Kruševskoj Republici, možemo da zaključimo kako su taj stvaralački odnos i doprinos predstavljali i predstavljaju svijetlu stranicu u njenom razvoju.

²¹ П. х. Делирадев, Илинден (в. *Македонско знаме*, год. I, бр. 4, 6. VIII 1945, стр. 2).

²² Кирил Николов, Народно-демократичниот дух на Илинден (*Македонско знаме*, год. II, бр. 55, 29. VII 1946, стр. 5)